

Az olvasás és a képzelet dicsérete

[2011. február]

*NOBEL-ELŐADÁS, ELHANGZOTT STOCKHOLMBAN
2010. DECEMBER 7-ÉN*

Ötéves koromban tanultam meg olvasni, Justiniano testvér osztályában, a De la Salle kollégiumban, Cochabambában. Soha életemben nem történt velem fontosabb dolog. Közel hetven esztendő múlva is tisztán emlékszem arra, ahogyan a varázs, amely a könyv szavait képekké változtatta, gazdaggá tette az életemet, áttörte az idő és a tér korlátait, lehetővé tette, hogy húszezer mérföldön át együtt utazzam Nemo kapitánnyal a tenger alatt, a cselszövő Richelieu korában d'Artagnan, Athos, Portos és Aramis oldalán harcoljak a királynét fenyegető intrikák ellen, vagy Jean Valjeanná változzam, amint Párizs csatornáiban kúszva a hátán cipeli Marius erőtlén testét.

Az olvasás az álmodat élétté változtatta, az életemet álommá, és megnyitotta az irodalom univerzumát a pöttömnyi emberfióka előtt, aki voltam. Anyám elmondta, hogy első írásaimban az általa felolvasott történeteket folytattam, mert elszomorított, hogy véget érnek, vagy azt akartam, hogy jól végződjenek. Meglehet, anélkül, hogy tudtam volna, ezzel töltöttem az életemet: amint cseperedtem, felnőttem és megöregedtem, átmentettem és meghosszabbítottam időben a történeteket, amelyek annyi kalanddal és elragadtatással töltötték meg gyermekkoromat.

Bárcsak itt lehetne velem édesanyám, aki könnyekig hatódva olvasta Amado Nervo és Pablo Neruda költeményeit, és Pedro nagyapám, nagy orrával és fénylő kopasz fejével, aki annyira dicsérte a vereseimet, és jó volna, ha itt lehetne velem Lucho bácsikám, aki arra ösztökélt, hogy testestül-lelkestül vessem magam az írásba, noha ott és akkor az írás hitvány kenyérrel szolgált a művelőinek. Életem során mindig álltak mellettem emberek, akik szerettek és biztattak, akik valósággal megfertőztek hitükkel, amikor elcsüggedtem. Hála nekik, valamint tagadhatatlan makacsságomnak és nem kevésbé némi szerencsének is, időm javát szenvedélyemnek szentelhettem, ennek a kicsapongó megszállottságnak és csodának, amit az írás jelent – az írás, ami annyit tesz, mint olyan párhuzamos életet teremteni, amely menedéket nyújt viszontagságaink elől, amely a természetesen rendkívülivé varázsolja, és a rendkívülit természetessé, amely eloszlatja a káoszt, megszépíti a rútságot, örökkévalóvá teszi a pillanatot, és múlandó színjátékká bűvöli a halált.

Nem volt könnyű történeteket írni. Amint szavakba öntöttem őket, a történet váza összedőlt, a képek elhalványultak. Hogyan éleszthetem őket újra? Szerencsémre ott voltak mestereim, akiktől tanulhattam, akik példáját követhettem. Flaubert arra tanított, hogy a tehetség makacs önfegyelem és végtelen türelem dolga. Faulkner arra, hogy a forma az – mind írásmód, mind pedig a szerkezet –, amely felemeli vagy lealacsonyítja a témát. Martorell, Cervantes, Dickens, Balzac, Tolsztoj, Conrad, Thomas Mann arra, hogy a szabad cselekvési tér és a becsvágy éppoly fontosak a regényben, mint a stilisztikai bravúr és a narratív stratégia. Sartre arra tanított, hogy a szó cselekedet, és hogy a regény, a színmű, az esszé akárhányszor a jelennel és a kedvező kilátásokkal szövetkezik, képes megváltoztatni a történelem folyását. Camus és Orwell arra, hogy az erkölcs nélkül való irodalom embertelen, Malraux pedig arra, hogy korunkban éppúgy helye van az epikának és a hősi nagyságnak, mint az argonauták korában, az Odüsszeuszban és az Iliásban.

Ha beszédemben mindenkit felidéznek, akinek többé-kevésbé tartozom, akkora árnyat vetnének, hogy sötétség borulna ránk. Számptalan sokan vannak. Nemcsak a mesélés mesterségének csínjára-bínjára tanítottak meg, rávettek arra is, hogy felderítsem az emberi lépték mélységeit, megcsodáljam hősiességét, elborzadjak kíméletlenségén és esztelenségén. Legszolgálatkészebb barátaim voltak, lelket öntöttek hivatásomba, könyveik rávezettek arra, hogy a legsanyarúbb körülmények között sem szabad feladni a

reményt, hogy harc árán is megéri a világ, ha másért nem, hát azért, mert élet híján nem olvashatnánk, és nem képzelhetnénk el történeteket.

Eltűnődöm néha, vajon az olyan országokban, mint az enyéem, ahol oly kevés az olvasó, és oly sok a szegény, az írástudatlan, az igazságtalanság, ahol a műveltség oly kevesek kiváltsága, az írás vajon nem szolipszista fényűzés-e csupán? Ám kétségeim soha nem fojtották el hivatástudatomat, és mindig írtam, még akkor is, amikor majdnem minden időmet a kenyérkeresésnek szenteltem. Azt hiszem, helyesen döntöttem, hiszen, ha ahhoz, hogy az irodalom virágozzék, előbb a társadalomnak kellene felnőnie a magaskultúrához, a szabadsághoz, jóléthez és igazságosságához, az irodalom sohasem létezhetett volna. Sőt, ellenkezőleg, hála az irodalomnak, hála annak, hogy tudatokat nevelt ki, vágyat és sóvárgást ihletett, hála a valóságból való kijózanodásunknak, amivel a képzelet szép útjain utazni indulunk, civilizációnk ma nem olyan kegyetlen, mint annak idején, amikor a mesemondók elkezdtek emberivé tenni az életet regéikkel. Jó könyveink nélkül rosszabbak volnánk, mint vagyunk, megalkuvóbbak, kevésbé fürkészek és makacsok, a kritikai szellem pedig – a haladás e motorja – még csak nem is létezne. Akárcsak az írás, az olvasás is az élet hiányosságai ellen való tiltakozás. Aki a fikcióban keresi azt, amije nincs, voltaképp azt mondja, anélkül, hogy ki kellene mondania vagy akár sejtenie, hogy az élet mint olyan nem enyhíti az abszolút iránti szomjunkat – amely minden emberi lét alapja –, és hogy az életnek jobbnak kellene lennie. A történeteket azért találjuk ki, hogy valamiképpen sok életet élhessünk, amikor alig egyetlenegy élet adatott meg.

Történetek nélkül kevésbé volnánk tudatában, mennyire fontos a szabadság ahhoz, hogy az élet élhető legyen, és micsoda pokollá válik, amikor zsarnok, ideológia vagy vallás tapos rajta. Aki kételkedik abban, hogy az irodalom a szépség és boldogság álmába merít, és minden elnyomás ellen éberén strázsál, az gondolkodjon el, miért is van az, hogy minden olyan társadalom, amely a polgárok magatartását minden szinten ellenőrzése alá akarja vonni a bölcsőtől a sírig, annyira retteget tőle, hogy cenzori hivatalokat állít fel, hogy elnyomhassa az írókat, és hogy oly éberem, gyanakodva őrködik a független írók felett. Azért teszik, mert tudják, mekkora kockázatot jelent számukra, ha engednék, hogy a képzelet szabadon száguldjon a könyveken át, mert tudják, milyen lázító a fikció, amikor az olvasó összeveti a fikciót éltető és kiteljesítő szabadságot az obskurantizmussal, amely ott leselkedik a való világban. Akarják vagy sem, tudják vagy sem, amikor a mesélők kitalálják történeteiket, valójában elégedetlenséget gerjesztenek, mert bebizonyítják, hogy a világot rosszul teremtették, és hogy a képzelet élete sokkalta pompásabb, mint a hétköznapi rutin. Márpedig ha ez a hit gyökeret ereszt a tudatban és érzelmekben, a polgárokat nehezebb lesz manipulálni, nehezebb lesz elhíttetni velük, hogy az élet jobb és biztonságosabb rácsok, börtönörök és vallatótisztek között.

A jó irodalom hidat ver a népek között, és olyan érzelmeket kelt, örömet, szenvedést, meghökkenést, amely minden nyelven, hagyományon, szokáson és előítéleten túl is egyesít minket. Amikor a nagy fehér bálna magával vonszolja Ahab kapitányt a tenger alatti sírba, az olvasó szíve ugyanúgy szorul össze Tokióban, Limában vagy Timbukuban. Amikor Emma Bovary beveszi az arzént, Anna Karenina vonat elé veti magát, Julien Sorel fellép a vérpadra, vagy amikor a Délben a városi Juan Dahlmann doktor a pampán kilép a szatócsboltból, hogy szembenézzen a gyilkos késével, amikor megtudjuk, hogy Comalában, Pedro Páramo falujában mindenki halott, ugyanúgy megrendül az agnosztikus vagy az, aki Buddhában hisz, Konfuciuszban, Krisztusban vagy Allahban, és egyformán rezdül az, aki öltönyt és nyakkendőt visel, dzsellabát, kimonót vagy gaucho-nadrágot. Az irodalom testvériséget teremt az emberi sokféleségen belül, és homályba vonja azokat a korlátokat, amelyeket a tudatlanság, az ideológiák, nyelvek és ostobaság állít.

Minden kornak megvan a maga borzalma: a mi korunké a fanatizmus, az öngyilkos merénylők, ez az ősi fajta, aki azt hiszi, hogy a Paradicsom ára a gyilkosság, hogy az ártatlan vér ontása elmoshat kollektív sérelmeket, igazságot szolgáltat, és a jó útra kényszeríti a tévelygőket. Azoknak, akik az abszolút igazság letéteményeseinek hiszik magukat, megszámlálhatatlanul sok áldozatuk van minden áldott nap, a világ minden táján. Azt hittük, hogy a totalitárius birodalmak összeomlása után eljön a békés együttélés, a béke, a pluralizmus, az emberi jogok világa, és a holokausztok, genocídiumok, megszállások és öldöklő háborúk ideje lejárt. Nem így történt. A barbárság új formákban ölt testet, fanatizmus élteti, a tömegpusztító fegyverek száma megsokszorozódott, számolnunk kell tehát azzal is, hogy egy szép napon egy hibbant világmegeváltó csoportocska atomháborút robbant ki. Meg kell állítanunk őket, szembe kell szállnunk velük, le kell győznünk őket. Nincsenek sokan, noha bűneiktől visszhangzik az egész bolygó, és beleborzadunk, hogy micsoda lidércnyomás jár a nyomukban. Nem szabad visszarettennünk azoktól, akik

meg akarnak fosztani a szabadságtól, amelyet civilizációnk hősie meghódítása során vívtunk ki magunknak. Védjük meg a liberális demokráciát, amely korlátai ellenére is politikai pluralizmust jelent, együttélést, toleranciát, emberi jogokat, tiszteli a kritikát, a törvényességet, a szabad választásokat, a hatalmi váltógazdálkodást, mindazt, ami kiemelt a vadsorból, és közelebb vitt – noha sohasem érhetjük el – ahhoz a szépséges és tökéletes élethez, amelyet az irodalom sugall, és amelyet csak akkor érdemelhetünk ki, ha kitaláljuk, leírjuk vagy elolvassuk. Amikor szembeszállunk a gyilkos megszállottakkal, azon jogunkat védjük meg, hogy álmodjunk, és álmainkat valóra váltsuk. Fiatalkoromban – mint nemzedékem írói közül oly sokan – marxista voltam, és úgy hittem, hogy a szocializmus a gyógyír a kizsákmányolásra és temérdek társadalmi igazságtalanságra, amely erőre kapott hazámban, Latin-Amerikában és a harmadik világban. A kiábrándulás az etatizmusból és a kollektívizmusból, és az átmenet a liberális demokratáig, ami vagyok – igyekszem az lenni –, hosszas volt, viszontagságos, és lassan ment végbe, olyan események hatására, mint a kubai forradalom – amely kezdetben fellelkesített – átcsapása az autoriter és vertikális szovjet modellbe, a Gulág szögesdrótjai alatt átsurranó menekült disszidensek tanúvallomásai, Csehszlovákia megszállása a Varsói Szerződés tagországai által, és hála olyan gondolkodóknak, mint Raymond Aron, Jean-François Revel, Isaiah Berlin és Karl Popper. Mestereim a józanság és bátorság példáját mutatták akkor, amikor úgy tűnt, hogy a nyugati értelmiség – kihívásból vagy opportunizmusból – bedőlt a szovjet szocializmus varázsának, vagy, ami még rosszabb, a kínai kulturális forradalom vérengző boszorkányszombatjának. Gyermekekoromtól arra vágytam, hogy Párizsba menjek, mert a francia irodalom bővületében úgy éreztem, hogy ott élni és azt a levegőt szívni, amelyet Balzac, Stendhal, Baudelaire és Proust lélegzett be, segít vérbeli íróvá válnom, és attól is tartottam, ha nem sikerül elmennem Peruból, amolyan vasárnapi és vakációs álíróvá válok. Az az igazság, hogy feledhetetlen tanításokat köszönhetek Franciaországnak és a francia kultúrának, mint például azt, hogy az irodalom éppúgy hivatás, mint fegyelem, munka és makacsság dolga. Akkor éltem ott, amikor Sartre és Camus még életben voltak és írtak. Ionesco, Beckett, Bataille és Cioran évei voltak ezek, a brechti színház és Ingmar Bergman mozija felfedezésének kora, erre a korszakra esett Jean Vilar Theatre National Populaire-je és Jean-Louis Barrault Odéonja, az újhullám és az újregény, André Malraux irodalmi előadásai és kora Európájának talán legnagyobb színpadi látványosságzámba menő eseménye, de Gaulle tábornok sajtókonferenciái és olimpiai dörgedelmei. A leghálásabb azonban azért vagyok Franciaországnak, mert felfedezte Latin-Amerikát. Ott jöttem rá, hogy Peru része egy terjedelmes közösségnek, amelyet közös történelem, földrajz, társadalmi-politikai problémák egyesítenek, egyfajta létezési mód, no meg a zamatos nyelv, amelyen beszélek és írok. És éppen ezekben az években eredeti, erőteljes irodalmat produkált. Ott olvastam Borgest, Octavio Pazt, Cortázar, García Márquez, Fuentes, Cabrera Infantét, Rulfót, Onettit, Carpentiert, Edwards Donosót és sok más szerzőt, akiknek az írásai akkoriban forradalmasították a spanyol nyelvű irodalmat. Nekik köszönhetjük, hogy Európa és a világ jó része felfedezte, hogy Latin-Amerika nemcsak az államcsínyek, az operettcaudillók, a nagyszakállú gerillák, a mambo maraca és a csacsacsca földrésze, hanem hazája is egyben olyan irodalmi eszméknek és ábrándoknak, amelyek meghaladják a pittoreszket, és univerzális nyelven beszélnek.

Latin-Amerika azóta is fejlődik, nem minden botladozás és ingadozás nélkül ugyan, de amint César Vallejo mondja egyik versében *Today, Hay, hermanos, muchísimo que hacer* (Testvérek, még mindig sok a dolgunk). Kevesebb diktatúra terhét nyögjük, mint azelőtt, ma már csak Kubát és a Kuba nyomdokaiban járó Venezuelát, no meg néhány olyan populista pojáca áldemokráciáját, mint a bolíviai és nicaraguai. Földrészünk többi országában a demokrácia működik úgy-ahogy: széles körű népi konszenzusra támaszkodik, és történelmünkben először van egy jobb, és van egy baloldalunk, amely Braziliában, Chilében, Uruguayban, Peruban, Kolumbiában, a Dominikai Köztársaságban, Mexikóban és majdnem egész Közép-Amerikában tiszteletben tartja a törvényen alapuló rendet, a bírálat szabadságát, a választásokat és a hatalom megújulását. Ez a helyes út, és amennyiben nem tér le róla, legyőzi az aljas korrupciót, és tovább integrálódik a világba, Latin-Amerika megszűnik a jövő kontinensének lenni, és végre a jelen földrésze lehet.

Soha nem éreztem magam idegennek Európában, amiként valójában máshol sem. Akárhol éltem, Párizsban, Londonban, Barcelonában, Madridban, Berlinben, Washingtonban, New Yorkban, Braziliában vagy a Dominikai Köztársaságban, mindenhol otthon éreztem magam. Mindig találtam egy odút, amelyben békén meghúzódhattam és dolgozhattam, tanulhattam, illúziókat táplálhattam, barátokra, jó olvasmányra és témára leltem. Úgy érzem, az, ami világpolgárrá tett – noha nem szándékoztam azzá lenni –, nem

gyöngítette azt, amit „gyökereknek” hívnak, vagyis a hazámhoz fűző kötelekeket – noha az sem vetne sokat a latban –, mert ha így lenne, írásaim nem táplálkozhatnának perui tapasztalataimból, és nem tűnnének fel minduntalan történeteimben, még azokban is, amelyek színleg Perutól nagyon távol játszódnak. Azt hiszem, az, hogy oly sokat éltem külföldön, távol a szülőföldemtől, megerősítette e kötelekeket, tisztánlátóbb és józanabb perspektívával ruházta fel őket, és olyan nosztalgiával, amely képes megkülönböztetni a látszatot a lényegestől, és amelyben továbbra is ott visszhangoznak az emlékeim. A szülőháza szeretete nem lehet kötelező: olyan, mint minden más szeretet, a szív spontán dobbanása, mint a szeretőké, az apáké és fiúké, a barátoké egymás között.

Én Perut a szívem mélyén hordozom, mert ott születtem, ott cseperedtem, ott nőtem fel, ott éltem át azokat a gyermek- és ifjúkori tapasztalatokat, amelyek a személyiségemet alakították, ott edződtem meg hivatásomban, és azért is, mert ott szerettem, gyűlöltem, szenvedtem és álmodoztam. Ami ott történik, az jobban érint, jobban megindít, és jobban elkésérít, mint bármi más, ami máshol történik. Nem azért, mert így akarom, nem is kényszerítem rá magamat: egyszerűen csak ez van. Néhány honfitársam árulással vádolt, az utolsó diktatúra alatt pedig majdnem elvesztettem az állampolgárságomat, amikor is azzal a kéréssel fordultam a világ demokratikus kormányaihoz, hogy sújtsák a rezsimet diplomáciai és gazdasági szankciókkal – mint ahogy tettem volt mindennemű és színű diktatúra esetében, Pinochettól Fidel Castróig, az afganisztáni táliboktól az iráni imámokig, a dél-afrikai apartheidtől a burmai (ma Mianmar) egyenruhás szatrapákig. Holnap ismét megtenném – soha többé ne adja a sors, és soha többé ne tűrjék el a peruiak –, ha Peru újfent olyan államcsíny áldozatául esne, amely megsemmisítené törekeny demokráciáját. Az bizony nem egy sértődött ember szenvedélyes és elhamarkodott akciója volt, amint azt egyes skriblerek – akik a saját kicsiségük perspektívájából ítélkeznek boldog-boldogtalan felett – állítják. Következetes cselekedet volt, összhangban meggyőződésemmel, amely szerint egy ország számára a diktatúra jelenti a lehető legnagyobb rosszat. A diktatúra brutalitás és korrupció forrása, mély sebeket ejt, amelyek csak későn gyógyulnak, megmételtyezi a jövőt, és egészségtelen szokásokat és gyakorlatot teremt, amely nemzedékeken át rombol és akadályozza a demokratikus fejlődést. A diktatúrák ellen gondolkodás nélkül fel kell venni a harcot, bármilyen rendelkezésünkre álló eszközzel, a gazdasági szankciókat is beleértve. Sajnálatos, hogy a demokratikus kormányok, ahelyett hogy elől járnának a jó példával, és szolidárisak lennének az olyanokkal, mint a Fehér Ruhás Asszonyok Kubában, a venezuelai ellenzék, Ang Szán Szu Csi vagy Liu Hsziao-po, akik vakmerően szembeszállnak a diktatúrával, amelyet elviselni kénytelenek, gyakran nem az ő kedvüket keresik, hanem a hóhéraikét. Azok a bátor emberek, akik a szabadságukért harcolnak, a mi szabadságunkért is küzdenek.

Egyik honfitársam, José María Arguedas, „minden vér” országának nevezte Perut. Az hiszem, egyetlen más megfogalmazás sem határozza meg jobban. Tetszik vagy sem, ezek vagyunk mi, peruiak, ezt hordozzuk magunkban: a föld mind a négy égtájáról származó hagyományok, fajok, hitek és kultúrák egyvelegét. Büszke vagyok arra, hogy annak a prehiszpán kultúrának az örököse vagyok, amely a nazcai és paracasi szötteket és tollköpenyeket készítette, és az inka és mochicha kerámiákat, amelyeket a világ legrangosabb múzeumaiban állítanak ki, büszke vagyok a Machu Picchu, a Gran Chimú, a Chan Chan, a Kuelap és Sipán építőire, a Bruja, a Sol és a Luna temetkezési helyeire, és a spanyolokra, akik tarisznyáikkal, kardjaikkal és lovaikkal Peruba hozták Görögországot, Rómát, a judeo-keresztény hagyományt, a reneszánszt, Cervantest, Quevedót és Góngorát, és a kemény hangzású kasztíliai nyelvet, amelyet az Andok meglágyított. És Spanyolországgal együtt jött Afrika, hogy kirobbanó erejével, zenéjével és pezsgő képzeletével gazdagítsa a perui sokféleséget. Ha lejjebb ásunk, rájövünk, hogy Peru olyan, mint Borges Alefje: az egész világ benne van kicsiben. Micsoda rendkívüli kiváltság az, amikor egy országnak nincs identitása, mert minden identitás az övé!

Amerika meghódítása kemény volt és kegyetlen, mint minden hódítás – természetesen –, és bírálunk is kell, de közben azért ne feledkezzünk meg arról sem, hogy akik raboltak, fosztogattak és gyilkoltak, azok bizony többnyire a mi dédapáink és ükapáink voltak, azok a spanyolok, akik Amerikába jöttek, és latin-amerikaiakká lettek, nem pedig azok, akik otthon maradtak a hazájukban. Ahhoz, hogy ez a bíráló igazságos legyen, önkritikusnak is kell lennie. Amikor, úgy kétszáz éve, elnyertük a függetlenségünket Spanyolországtól, azok, akik átvették a hatalmat a régi gyarmatokon, ahelyett, hogy visszaszolgáltatták volna a földet az őslakosoknak, és igazságot szolgáltattak volna a régi sérelmekért, éppoly kapzsi és kegyetlen módon folytatták a kizsákmányolást, mint a konkvisztádorok annak idején, sőt egyes országokban kiirtották vagy megtizedelték a lakosságot. Mondjuk végre ki érthetően: két évszázada már, hogy a bennszülöttek emancipációja kizárólag a mi kötelességünk, és mindmáig nem tettünk ennek eleget.

Mindmáig teljesítésre váró feladatunk ez, egész Latin-Amerikában. Nincs mentség e szégyenre és gyalázatra.

Spanyolországot éppúgy szeretem, mint Perut, és éppoly lekötelezett vagyok neki, mint amennyire hálás. Ha nincs Spanyolország, nem állnék itt e pódiumon, de még csak híres író sem lennék, és meglehet, ma ott volnék azoknak a tollnokoknak a limbusában, akiknek nincs szerencsájuk, kiadjuk, irodalmi díjuk, olvasóik, és akiknek egyetlen reménye az – szomorú vigasz –, hogy egy nap felfedezi majd az utókor. Spanyolországban minden könyvemet kiadták, túlzott elismeréssel fogadtak, és barátaim, mint Carlos Barral, Carmen Balcells és sokan mások, mindent megtettek, hogy történeteim ne szenvedjenek hiányt olvasókban. És Spanyolország második állampolgárságot adott, amikor majdnem elvesztettem az enyémet. Soha nem éreztem úgy, hogy perui állampolgárságom és spanyol útlevelem ne férnének meg, mivel mindig is úgy éreztem, hogy Spanyolország és Peru egyazon dolognak a színe és a fonákja, mégpedig nemcsak parányi személyemben, hanem olyan lényegi valóságban is, mint amilyen a történelem, a nyelv vagy a kultúra.

A spanyol földön töltött évekből különösen arra a pompás öt esztendőre emlékszem vissza, amikor szeretett Barcelonában éltem a hetvenes évek elején. Franco diktatúrája még állt, a puskák még csőre voltak töltve, de a zsarnokság már csak lerongyolódott fosszília volt, és különösen a kultúra felett volt képtelen az addigi ellenőrzést gyakorolni. Rések támadtak rajta, amelyeket a cenzúra nem tudott betömni, és e réseken át a spanyol társadalom eladdig tiltott és felforgatónak titulált eszméket, új könyveket, eszmeáramlatokat, művészi értékeket és formákat szippantott fel. Egy város sem használta ki jobban és okosabban a nyitás kezdetét, egyikben sem zajlott ily pezsgőn az élet az ideák és az alkotás minden területén. Spanyolország kulturális fővárosává vált, ez volt az a hely, ahol ott kellett lenni ahhoz, hogy az ember belélegezhesse a szabadság közelgő fuvallatát. Bizonyos értelemben Barcelona lett egyben Latin-Amerika kulturális fővárosa is, ugyanis hemzsegték benne a latin-amerikai festők, írók, szerkesztők és művészek, akik mind itt vertek tanyát, vagy csak jöttek és mentek, mert Barcelona volt az a hely, ahol akkoriban lenni kellett, ha valaki költő, regényíró, festő vagy zeneszerző akart lenni. Számomra a bajtársiasság, a barátság, az összeesküvések és a termékeny munka feledhetetlen évei voltak ezek. Mint azelőtt Párizs, Barcelona is valóságos Babel tornya volt, kozmopolita világváros, ahol pezsgett az élet, munkára serkentett, és ahol a polgárháború óta spanyol és latin-amerikai írók először keveredtek és barátkoztak, ahol rájöttek, hogy egyazon hagyomány letéteményesei, és hogy közös feladat és bizonyosság sarkallja őket: a küszöbön áll a diktatúra összeomlása, a demokratikus Spanyolországban pedig a kultúra lesz a főszereplő.

Noha nem egészen így történt, és mégis, a spanyol átmenet a diktatúrából a demokráciába a modern idők egyik leglenyűgözőbb története, mert azt példázza, hogy amikor a jóérzés és a józan ész érvényesül, és a politikai ellenfelek felhagynak a szektarianizmussal, olyan csodák eshetnek meg, mint amilyen a mágikus realizmus. A spanyol átmenet az autoriter rendszerből a szabad társadalomba, az alulfejlettségéből a jólétbe, a gazdasági kiegyensúlyozatlanságból és harmadik világbeli ellentétekből egy olyan társadalomba, amelyben a középosztályé a vezető szerep, Európába való beilleszkedése, és néhány év múlva egy demokratikus kultúra megteremtése csodálatra készítette az egész világot, és ösztökélte Spanyolország modernizációját. Felemelő és tanulságos tapasztalat volt e folyamatot oly közelről, gyakran pedig belülről szemlélni. Remélem, hogy a nacionalizmus, a modern kor és Spanyolország e rákfenéje nem rontja el ezt a boldog történetet.

Gyűlölöm a nacionalizmus minden formáját: provinciális ideológia vagy inkább vallás ez, rövidlátó és kirekesztő, amely szűkre szabja a szellemi láthatárt, etnikai és faji előítéleteket melenget keblén, mert felsőbbrendű értéknek, erkölcsi és ontológiai privilégiumnak tekinti azt, hogy ki hova született a véletlen folytán. A vallás mellett a nacionalizmus volt az oka a történelem legrettenetesebb vérengzéseinek, amint azt a két világháború és a korunkban a közel-keleti vérfürdők bizonyítják. Semmi se járult hozzá annyira Latin-Amerika balkanizálódásához, mint a nacionalizmus, ahhoz, hogy értelmetlen harcok és viszályok vérnyoma áztassa, és csillagászati összegeket pazaroljon fegyverekre, ahelyett, hogy iskolákat, könyvtárakat és kórházakat építsen.

Nem szabad összetévesztenünk a szemellenzős nacionalizmust, a „másik” elutasítását, amely mindig az erőszak magva, a hazafisággal, amely egészséges és nagyvonalú érzelem: a föld szeretete ez, azé a földé, ahol világra jöttünk, ahol őseink éltek, ahol első álmainkat álmodtuk, amelyet ismerős tájak és szeretett lények népesítenek be, és olyan események, amelyek mint jelzőtábla állnak az emlékezetben, hogy menedéket nyújtsanak a magány elől. A haza nem zászló, nem himnusz, nem apodiktikus beszédek

tömkelege holmi emblemikus hősökről, hanem helyek és személyek sokasága, akik benépesítik az emlékezetet, melankóliával töltik el, mert a haza az a meleg érzés, hogy mindegy, hol vagyunk, van otthonunk, ahova visszatérhetünk.

Peru nekem Arequipa, mert ott születtem, noha sohasem laktam ott, de anyám, a nagyszüleim és a nagybátyáim megismertették velem ezt a várost emlékeik és visszavágyódásuk által, mert az egész családom – mint minden arequipai – mindig a lelkükben hordozzák a Fehér Várost, kóbor létük során. A sivatagi Piura, a szentjánoskenyérfa és a hosszan tűrő csacsik városa, amelyeket fiatalkoromban a piuraiak csak az „idegen láb”-nak neveztek – szép és szomorú név –, ahol rájöttem, hogy a kisbabákat nem a gólya hozza, hanem szerelmespárok csinálják őket, miközben olyan förtelmességet művelnek, amely halálos bűnnek számít. A San Miguel Kollégium és a Varietészház, ahol először tűzték műsorra egyik első irodalmi zsenyémet. A limai Miraflores, ahol a Diego Ferré és Colón utca sarkán – mi csak Boldog Negyednek hívtuk – rövid nadrágomat hosszúra cseréltem fel, rágyújtottam első cigarettámra, megtanultam táncolni, szeretni, és szerelmet vallani a lányoknak. A Crónica poros, rozoga épülete, ahol mint újságíró próbálgattam szárnyaimat tizenhat éves koromban, és az újságírás, akárcsak az irodalom, elkísért egy életen át. Akárcsak a könyveknek, neki köszönhetem, hogy jobban megismerhettem a világot, mindennemű és rangú emberrel találkoztam, kiváló emberekkel, rosszakkal és gyalázatosakkal egyaránt. A Leoncio Prado Katonai Akadémia, a hely, ahol megtanultam, hogy Peru nem a középosztály kicsinyke erődítménye, mint az, amelyben eladdig elzárva és védetten éldegéltem, hanem egy hatalmas, ősi ország, veszélyes, gyűlölködő és egyenetlen, amelyet alapjaiban ingat meg annyi társadalmi vihar. Cahuide föld alatti cellái, ahol egy maréknyi diákkal a San Marcos egyetemről a világforradalmat készítettük elő. És Perut jelentik a barátaim a Szabadság Mozgalomból (Movimiento Libertad), akikkel bombák, áramszünetek és politikai gyilkosságok közepette három éven át dolgoztunk a demokrácia és a szabadság kultúrájának a védelmében.

Peru az Patricia, fitos orrú, szilaj unokahúgom, akit szerencsémre feleségül vettem negyvenöt éve, és aki mindmáig eltűri mániáimat, neurózisomat, dühkitöréseimet – mindazt, ami segít az írásban. Nélküle életem rég szétszóródott volna valami kaotikus forgószelemben, amiként Alvaro, Gonzalo, Morgana és hat unokánk sem jöhetett volna a világra, hogy meghosszabbítsák létünket, és bearanyozhassák napjainkat. Patricia mindent megcsinál, és mindent jól csinál meg. Megoldja a problémákat, beosztja a pénzt, rendet teremt a zűrzavarban, távol tartja a tolakodókat és újságírókat, megvédi az időmet, dönt a találkozások és utazások felől, becsomagolja és kicsomagolja a poggyászatot, és olyan nagyvonalú, hogy amikor veszekszik, még akkor is a legszebb bókkal illet: „Mario, te csak egy dologra vagy jó, az írásra.”

De hadd térjünk vissza az irodalomra. A gyermekkor paradicsoma számomra nem irodalmi mítosz, hanem valóság, mivel nagy családi házban nőttem fel Cochabambában, három kerttel, amelyekben unokatestvéreimmel és iskolatársaimmal újrajátszhattuk Tarzan és Salgari történeteit, és a piurai városháza, amelynek padlásán denevérek tanyáztak, és mint csöndes árnyak, titokzatossággal töltötték ennek a forró földnek a csillagos éjszakáit. Azokban az években az írás játék volt, a családom öröme, kegyajándék, amellyel tapsot érdemeltem ki, én, az unoka, az unokaöcs, az apátlan fiú, mert az apám meghalt, és a mennyországba ment. Apám magas volt, jóképű, tengerész egyenruhát viselt, fényképe az éjjeliszekrényemen díszelgett, én pedig minden este imádkoztam hozzá, és megcsókoltam lefekvés előtt. Egy szép piurai reggelen – azt hiszem, azóta sem tértem magamhoz teljesen – anyám elárulta, hogy az az úriember bizony életben van. És hogy még aznap hozzáköltözünk, Limában. Tizenegy éves voltam, és egy csapásra minden megváltozott. Elvesztettem az ártatlanságomat, felfedeztem a magányt, a tekintélyt, a felnőtt életet és a félelmet. Az olvasás megváltás lett számomra: jó könyveket olvastam, olyan világba menekültem, amelyben az élet felemelő volt, izgalmas, egyik kaland követte a másikat, és ebben a világban szabadnak érezhettem magam, és boldog voltam megint. Írni kezdtem, nagy titokban, mint aki meggyónhatatlan bűnnek szenteli magát, tiltott szenvedélynek. Az irodalom többé nem volt játék. Az ellenállás módjává változott, a viszontagságok ellen, hogy lázadni tudjak, megmeneküljek az elviselhetlentől: az életem értelme lett. Azóta is, mindmáig, akárhányszor letörtnek érzem magam vagy levertnek, a kétségbeesés partjain úgy adom át magam testestül-lelkestül a mesélésnek, mintha ez volna az a fény, amely az alagút végét jelzi, a mentődeszka, amellyel a hajótörött partra vergődik.

Noha fáradságos dolog, vért izzadok, és mint minden író, érzem olykor, hogy benuulás fenyeget, a képzelet kiapadása, mégis, soha semmi nem okozott akkora örömet, mint amikor hónapokat és éveket töltöttem

egy-egy történet felépítésével, a bizonytalan derengéstől, ettől a képtől, amelyet az emlékezet elraktároz egy megélt tapasztalatról, és amely, mihelyt mocorogni kezd, nyugtalansággá és elragadtatássá válik, és olyan ábránddá, amelyből terv fakad és elhatározás, hogy megkíséreljük ezt az izgága szellemfelhőt történetté alakítani. „Az írás életmód”, mondta Flaubert. Így igaz, illúzióval és örömmel teli életmód ez, a fejben pattogó tűz, amint az ember makrancos szavakkal hadakozik, míg keze alá szelidíti őket, és úgy deríti fel e széles nagyvilágot, mint a vadász, aki pompás zsákmányt követ nyomon, hogy táplálhassa a sarjadzó fikciót, és csillapítsa a történetet, amely, amint nőni kezd, mohó étvágyát csillapítandó, minden más történetet felhabzsol.

Amint az ember érezni kezdi, hogy beleszédül a vajúdo regénybe, amikor az formát ölt végre, és élni kezdi a saját életét, szereplőkkel, amelyek mozognak, cselekednek, gondolkoznak, éreznek, tiszteletet és figyelmet követelnek, akikre már nem lehet önkényesen cselekedeteket parancsolni, és nem lehet megfosztani őket szabad akaratuktól, anélkül, hogy megölnénk őket, mivel a történet veszítene meggyőző erejéből – olyan tapasztalat ez, amely ma is ugyanúgy elbűvöl, mint az első alkalommal, mert oly szédületes és teljes, mint megállás nélkül szeretkezni az imádott nővel napokon, heteken és hónapokon át. A fikcióról értekezve sokat beszéltem a regényről és keveset másik kiemelkedő formájáról, a színházról. A színház volt az én első szerelmem, amióta csak kamaszként megnéztem a limai Segura színházban Arthur Miller darabját, Az ügynök halálát. Az előadás heves, bénító érzelmeket keltett bennem, és arra ösztökélt, hogy megírjam a drámámat Incasszal. Ha lett volna színházi mozgalom az ötvenes évek Limájában, lehet, hogy színpadi szerző lennék ma, nem regényíró. Nem volt, ezért is fordultam mindinkább az elbeszélő forma felé. A színház iránt érzett szerelmem azonban soha nem ért véget, ott szendergett meghúzódva a regények árnyékában mint kísértés és mint nosztalgia, különösen akkor, amikor láttam egy-egy lenyűgöző darabot. A hetvenes évek végén aztán egyik százesztendősi dédnagynéném, a Mamaé makacs emléke – aki életének utolsó éveiben megszakított minden kapcsolatot a környező valósággal, hogy emlékeibe és a képzeletbe meneküljön – történetének megírására ihletett. Próféta módjára megéreztem, hogy ez a történet színpadra való, és hogy csak a színpad képes megjeleníteni a történet elevenségét és ragyogását. A kezdőkre jellemző remegő izgalommal írtam meg, és annyira megörvendtem, amikor színpadon láttam Norma Alejandróval a főszerepben, hogy többször is visszacsábultam regény és esszéírás közben. Azt pedig soha el nem képzeltem volna, hogy hetvenéves fejjel színpadra lépek (mondhatnánk úgy is, hogy vonszolódok), és játszom. Ennek a vakmerő kalandnak köszönhetem, hogy életemben először saját hússal-méremmel élhettem át a csodát, amit a képzelet alkotta hős megtestesítése és a fikció átélése a közönség előtt jelent egy olyan ember számára, aki fikció írásával töltötte az életét. Soha nem lehetek eléggé hálás szeretett barátaimnak, Joan Ollé rendezőnek és Aitana Sanchez Gijón színésznőnek, mivel ők bátorítottak, hogy megoszthassam velük ezt a fantasztikus tapasztalatot (a fellépéssel együtt járó pánik ellenére).

Az irodalom csalóka ábrázolása az életnek, és mégis segít abban, hogy jobban megértsük, tájékozódni tudjunk a labirintusban, amelyben megszületünk, áthaladunk és meghalunk. Kárpótol a csapásokért és csalódásokért, amelyekkel a való élet sújt, és neki köszönhetjük, hogy legalább részben ki tudjuk silabizálni a hieroglifát, amit a létezés jelent az emberi lények többségének, különösen azoknak, akik több kétséget táplálnak, mint bizonyosságot, és meg tudjuk vallani meghökkenésünket és döbbenetünket olyan témák előtt, mint aminő a transzcendencia, az egyéni és kollektív sors, a lélek, a történelem értelme vagy értelmetlensége, az odaát, és mindaz, ami a racionális, megismerésen túl található.

Mindig lenyűgözött, amikor elképzeltem azokat az ismeretlen körülményeket, amelyben őseink, akik akkoriban még nem sokban különböztek az állatoktól, és a nyelvük, amelyen érintkeztek, alig volt születőben – a barlangban, a tűz körül, a veszélyektől nyüzsgő éjszakában – villám, mennydörgés, a vadállatok morgása – elkezdtek történeteket kitalálni, és mesélni. Az a pillanat döntötte el sorsunkat, mert ott, a mesélő hangján és képzeletén csüggő primitív lények körében kezdődött el civilizációnk, e hosszú futam, amelynek során lassacskán emberré váltunk, és oda jutottunk, hogy leválasszuk az embert a törzsről, kitaláljuk a szabad és fenséges egyént, a tudományt, a művészeteket, a jogot, a szabadságot, hogy fürkésszük a természet, az emberi test, a tér mélységeit, és hogy meghódítsuk a csillagokat.

Azok a mesék, fabulák, mítoszok és legendák, amelyek az első alkalommal úgy hangzottak, mint új zene olyan hallgatóság előtt, amelyet megfélemlítettek az ismeretlen világ titkai és veszélyei, balzsamként hathattak ezekre az egyszerű lelkekre, akik mindig éberem álltak, akik számára a létezés annyit tett, mint enni, menedéket keresni az elemek elől, ölni és paráználkodni. Miután elkezdtek közösen álmodni, és, a mesemondók biztatására, elkezdtek megosztani az álmaikat, többé nem kötöttettek a pusztá megélhetés

taposómalmára, kiszabadultak a lealjasító tennivalók örvényéből, és az élet álommá lett, örömmé, képzelettel, forradalmi tervvé: ki kell törniük a bezártságból, változtatni és jobbítani kell, küzdeni, hogy kielégítsék azokat a vágyakat és törekvéseket, amelyeket az elképzelt életek ösztökéltek bennük, és fürkESSzé kell lenniük, hogy megfejthessék a környezetüket betöltő rejtélyeket.

Ez a szüntelen folyamat gazdagabb lett, amikor az írás megszületett, és a történeteket nemcsak hallgatni lehetett, hanem olvasni is: így nyerték el azt az állandóságot, amellyel az irodalom ruházta fel őket. Azért kifulladásig ismételtetni kell, amíg meg nem győzzük az új nemzedékeket, hogy a fikció több a szórakozásnál, több mint intellektuális gyakorlat, amely élezi az érzékenységet, és kritikai szellemet teremt. Nélkülözhetetlen szükséglet ez, hogy civilizációnk továbbra is létezhesen, megújulhasson, és hogy megőrizhessük emberi lényegünk legjavát. Hogy ne vonuljunk vissza barbár elkülönülésbe, hogy az élet ne redukálódjon a szakértők pragmatizmusára, akik ugyan rálátanak a dolgok mélyére, de elhanyagolják azt, ami körbeveszi, megelőzi és folytatja őket. Nehogy mi váljunk rabszolgáivá és szolgáivá a gépeknek, amelyeket azért találtunk fel, hogy szolgáljanak minket. És azért, mert az irodalom nélküli világ vágyak, ideálok és tiszteletlenség nélküli világ lenne, olyan automaták világa, akiket megfosztottak attól, ami emberivé vagy lényegileg emberivé teszi őket: a képességtől, hogy átlépjenek önmagukból a másikba, a másik által a többiekbe, amint álmaink agyagja formálja őket.

A barlangtól a felhőkarcolóig, a parittyától a tömegpusztító fegyverekig, a tautologikus törzsi élettől a globalizáció koráig: az irodalmi fikció megsokszorozta az emberi tapasztalatot, megóv attól, hogy az emberek letargiába süllyedjenek, önhittségbe vagy lemondásba. Soha semmi nem keltett akkora nyugtalanságot, nem mozgatta meg annyira a képzeletet, nem keltett annyi vágyat, mint ez a hazugságokból szőtt élet, amelyet, hála az irodalomnak, meglevő életünkhöz adhatunk, hogy olyan kaland és szenvedély hőseivé válhassunk, aminőt a való élet soha nem nyújt.

Az irodalom hazugságai általunk igazulnak meg, mert az olvasót megfertőzi és átalakítja a vágyakozás, és az, hogy ugyancsak az irodalom hibájából, állandóan megkérdőjelezi saját szürke valóságát. Varázslat is egyben, amikor azzal kecsget, hogy a miénk az, ami nincs, hogy azok vagyunk, akik nem lehetünk, és hozzájárul ehhez a képtelen léthez, amelyben, mint pogány istenek egyszerre vagyunk halandóak és örök életűek, és az irodalom tölti meg szellemünket mindama meg nem alkuvással és lázadással, amely ott található minden olyan hőstett mögött, amely hozzájárul az erőszak csökkentéséhez az emberi kapcsolatokban. Csökkenti az erőszakot, de nem végez vele. Történetünk szerencsére mindig is befejezetlen marad. Ezért kell tovább álmodnunk, olvasnunk és írunk, mert ez a valaha is tapasztalt leghatékonyabb módja annak, hogy enyhítsünk múlandó sorsunkon, hogy legyőzzük az idő pusztítását, hogy valóra váltsuk a lehetetlent.

SASZET ÁGNES fordítása

A közlés joga a Nobel Alapítványé
© NOBELSTIFTELSEN 2010

Kategoria: vers, próza

Denumire autor: Mario Vargas Llosa

Látó Szépirodalmi Folyóirat